NUCLEE DE TERMENI ÎN DICȚIONARUL LUI I. D. NEGULICI DIN 1848

Inga DRUȚĂ
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hașdeu”,
Ministerul Culturii, Educației și Cercetării al Republicii Moldova

Abstract

The first handbooks, the first periodical publications and the first dictionaries appeared in the modern age (1780-1860) of the development of the Romanian language. The series of Romanian dictionaries of neologisms starts with *Vocabular român de toate vorbele străbune…*, published by I. D. Negulici in Bucharest in 1848, which contains about 6,000 words. The first lexicographical works, though unequal as a realization, are a document of the time and today provide precious information on the attestation, circulation, meaning and form of terms, which justifies their consultation to elucidate certain problems and to find answers to some questions. In this work, we can observe the analysis of the most representative series of terms from various fields, recorded in the dictionary.

Key-words: *lexicography*, *dictionary*, *neologism*, *diastratic mark*, *Romanian scientific language*

Résumé

A l’époque moderne (1780-1860) de développement de la langue roumaine apparaissent les premiers manuels, les premières publications périodiques et les premiers dictionnaires. La série de dictionnaires roumains de néologismes commence par le dictionnaire *Vocabular român de toate vorbele străbune…*, publié à Bucarest, en 1848, par I. D. Negulici, qui comprend environ 6000 mots. Les premières œuvres lexicographiques, bien qu’inégales comme réalisation, représentent un document de l’époque et fournissent même aujourd’hui des informations précieuses sur l’attestation, la circulation, la signification et la forme de certains termes, ce qui justifie leur consultation pour élucider certains problèmes et pour trouver des réponses à certaines questions. Dans ce travail on analyse les plus représentatives séries de termes de divers domaines, enregistrées dans le dictionnaire.

Mots-clés: *lexicographie, dictionnaire, néologisme, marque diastratique, langage scientifique roumain*

Conturarea limbajului ştiinţific românesc a început prin eforturile de a crea şi a impune terminologia necesară comunicării noţiunilor din domeniile noi ale vieţii materiale şi spirituale ale cărturarilor care au activat la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În epoca modernă (1780-1860) de dezvoltare a limbii române, apar primele manuale și cărți de popularizare a științei, primele publicații periodice și primele dicționare. Cărturarii conștientizau necesitatea îmbogățirii limbii prin diverse mijloace externe și interne. Este vorba despre Petru Maior, Samuil Micu, Paul Iorgovici, Ioan Molnar, Gh. Şincai, C. Diaconovici-Loga, Ion Heliade-Rădulescu, Gheorghe Asachi, Alecu Russo ș.a.

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

În perioada la care ne referim, înfloresc diverse traduceri. Arta traducerii textelor (opere literare sau lucrări ştiinţifice) s-a exersat şi s-a perfecţionat de-a lungul secolului al XIX-lea. Traducerile unor lucrări din diverse domenii au contribuit pregnant la conturarea şi cristalizarea limbii române literare prin exerciţiile de descoperire, de inovare terminologică, dar şi prin creaţii lexicale noi pe terenul limbii române. Multe traduceri au anexate la sfârşit glosare de „cuvinte tehnice", „cuvinte streine" sau „ziceri radicale", adică de neologisme.

Între intelectualii preocupaţi de alcătuirea glosarelor de neologisme la sfârşitul unor tipărituri cu caracter ştiinţific, juridico-administrativ sau literar, se disting Zaharia Carcalechi, Leon Asachi, Gheorghe Asachi, G. Baronzi, C. Donescu, N.A. Kreţulescu, C. Aristia.[1]

Numeroase neologisme sunt înregistrate şi în dicţionarele limbii române alcătuite în această perioadă: *Lexiconul românesc-nemţesc* şi *Lexiconul pentru cărturari* ale lui Ioan Budai-Deleanu, rămase în manuscris, voluminoasa *Condică a limbii rumâneşti* a lui Iordache Golescu, de asemenea rămasă în manuscris, *Dicţionariul rumânesc, latinesc şi unguresc* (două volume, Cluj, 1822-1823, elaborat de Ioan Bob şi de alţi cărturari de la Blaj), *Lexicon românesc, latinesc, unguresc, nemţesc* (Buda, 1825).

Seria dicţionarelor româneşti de neologisme începe cu lucrarea *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română şi de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, şi mai ales în ştiinţe*, publicat la Bucureşti, în 1848, de pictorul și ziaristul I. D. Negulici, dicționar care cuprinde circa 6000 de cuvinte. Al doilea dicţionar românesc de neologisme este semnat de Teodor Stamati şi a apărut la Iaşi în 1851, cu titlul *Disionăraş românesc de cuvinte tehnice şi altele greu de înţeles* (circa 4000 de cuvinte, reeditat în 1856). În 1860, E. Protopopescu şi V. Popescu publică la Bucureşti un *Dicţionariu român de ziceri străbune uzitate în limba română* (reeditat în 1862 cu titlul *Nou dicţionar portativ de toate zicerile radicale şi streine reintroduse şi introduse în limbă, coprinzând şi termeni şcienţifici şi literari* şi în 1870, cu circa 8000 de cuvinte, numai sub numele lui E. Protopopescu, cu titlul *Nou dicţionar portativ de toate zicerile noi (radicale) reintroduse şi introduse în limba română şi de termeni tehnici ai ştiinţelor, literilor şi arţilor, cu o esplicaţie mai întinsă a termenilor de drept şi economie politică*[2].

Operele lexicografice trecute în revistă, deşi inegale ca realizare, reprezintă un document al vremii şi furnizează şi astăzi informaţii preţioase privind atestarea, circulaţia, semnificaţia şi forma unor cuvinte şi termeni din diverse domenii, ceea ce justifică consultarea acestora pentru a elucida anumite probleme şi a găsi răspunsuri la unele întrebări.

Dicționarul lui I. D. Negulici *Vocabular român de toate vorbele străbune…* (1848), tipărit cu alfabet mixt, cuprinde unități lexicale noi care circulă, în marea lor majoritate, și astăzi în limba română. Multe lexeme înregistrate de autor sunt termeni din diverse domenii. Mărcile diastratice inserate de autor la începutul lucrării indică diversitatea limbajelor specializate care încep să se contureze în epocă: *agricultură*, *anatomie*, *arhitectură*, *arte*, *astrologie*, *astronomie*, *botanică*, *didactică*, *diplomaţie*, *fortificaţie*, *geometrie*, *grammatică*, *himie*, *hirurgie*, *istorie*, *matematecă*, *medicină*,

[1] Ursu, 1964: 250-265; Ursu, 2004: 255-258.
[2] Ursu, 2004: 258-260.

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

mineralogie, *musică*, *poetică*, *politică*, *retorică*. Însă mulți termeni din inventarul dicționarului sunt înregistrați fără mărci, iar apartenența la un domeniu este sugerată fie de definiția acestora, fie de contextele propuse.

Cea mai numeroasă serie de termeni se referă la medicină, pe subdomenii:

a. ramuri ale medicinei și specializări – aetiologie/etiologie „tractat de causele (pricinele) maladiilor (boalelor)", *antropotomie* „dissecție anatomică a omului", *apoticar* „acela care prepară medicamentele, leacurile", *arteriologie*, *diasostică* „tractat de conservația sănătății; medicină preservativă", *dietetică*, *dietetist*, *igienă*, *nevrograf* „care scrie asupra nervelor", *nevrografie* „descripție de nerve", *nevrologie* „tractat asupra nervelor", *oculist*, *odontecnie/odontehnie* „arta de a conserva dinții", *odontologie* „tractat asupra dinților", *odontologist*, *oftalmografie* „tractat asupra ochilor, descripția lor", *oftalmologie* „tractat asupra ochiului", *operator* „hirurg", *ortopedie*, *ortopedist* „medic care scrie asupra, care corrige strâmbăturele coloanei vertebrale", *osteogenie/osteogenesie* „tractat asupra formației oaselor", *osteograf* „care descrie oasele", *osteografie* „tractat asupra oaselor", *osteologie*, *osteotomie*, *otograf* „care descrie părțile urechii și alle auzului", *otografie* „descripția urechii", *otologie* „tractat asupra urechii", *patogenesie* „origina, începutul maladiilor", *patologie*, *sarcologie*, *sinosteografie* „descripția articulațiilor oaselor", *sinosteologie* „tractat de articulații de oase", *spasmologie* „tractat asupra spasmurilor";

b. anatomie și fiziologie – abdomen, *abdominal*, *acinosă* „a treia tunică sau peliță a ochiului care se află în partea posterioară a irisei", *anatomie*, *anatomist*, *antebracial* „nerva antebrațului", *aortă*, *arteră*, *arterial*, *arterios*, *bastion* „partea care apără pe o alta, precum toracele innima", *cartilagiu/cartilagine*, *cartilaginos*, *bilie/bilă* „umoarea corpului animal despărțită în ficat", *claviculă*, *dorsal*, *fibră*, *gambă*, *ganglion*, *intestin*, *limfă*, *limfatic*, *nervă*, *occipital*, *occiput*, *osteogonie* „formația oaselor", *peristaltică*, *pleură/plevră*, *sanguin*, *scheletru*, *secreție*, *sistolă*;

c. simptome, procese și maladii – angină, *anodinie* „nesimțire, lipsa simțirii de durere", *antalgie* „lipsă de durere", *astenie* „lipsă de putere", *atrofie*, *avortare*, *cistofloție* „inflamația beșicei", *cistoflexie* „paralisia beșicei", *constipație*, *contagios*, *bilios* „care are multă bilie", *catalepsie* „un fel de apoplexie cu înțepenirea, ammorțirea corpului sau a unui membru, ressuflarea remâind tot libberă; încetare generală sau parțială și momentanee a vieței ce în urmă își ia corsul său", *cataleptic*, *convulsie*, *digestie*, *epidemie*, *epidemic*, *gangrenă*, *letargie*, *metastasă* „schimbare de o maladie în alta", *nervos*, *nevralgie* „durere de nerve", *odontalgie* „durere, maladie de dinți", *oftalgie* „durere de ochi, fără inflamație", *oftalmie* „maladie de ochi; inflamația conjunctivei", *osivor* „care atacă, roade osul", *otalgie* „durere de urechie", *palpitație/palpitare*, *paralisa*, *paralisie*, *paralitic*, *peripneumonie*, *pleuresie*, *simptomă*, *simptomatologie*, *spasm*, *spleen* „o maladie particulară a Englezilor, un fel de topire, de melancolie", *splenalgie* „durere de splină", *ulcer* „bubă", *ulcerație*;

d. remedii, medicamente – anamnetic „medicament (leac) care întărește memoria, ținerea de minte", *anastaltic* „medicament (leac) stiptic, strângător", *antemetic* „medicament (leac) în contra vărsăturei", *antifroditic* „în contra plăcerii amoroase", *antiapoplectic*, *antiastmatic*, *antidinic* „medicină în contra amețelei", *antidot*, *antidisenteric*, *antiemetic*, *antiepileptic*, *antietic* „medicină în contra etisiei, ftisiei, ofticei", *antifebric*, *antigalactic* „medicină în contra laptelui", *antilaptic* „medicină care face să se deșerte sânul femeii", *antimefitic* „în contra putoarei", *antiodontalgic* „medicină în contra durerilor de dinți", *antipestilențial*, *anticiumal*,

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

antifarmac „în contra otravei”, *antiftisic*, *antipirotic* „în contra arsurei”, *antiseptic* „în contra gangrenei”, *aperitiv* „deschizător; care desfundă, înlesnește eșirea”, *abstersiv*/*abstergativ* „un medicament (leac) oarecare înmuietor, bun spre a muia materiile groase dintr’o bubă spre a o putea curăți”, *caustic*, *cură*/*curație*, *dietă*, *dormitiv*, *emetic* „leac, medicină spre a vărsa”, *ipnotic* „care provoacă somnul; narcotic”, *narcotic* „(leac narcotic) care adoarme”, *nevretic/nevrotic*, *otalgic*, *otic*, *paliativ* „care lecuește provisoriu, numai pentru câtva timp”, *pilulă*, *soporifer* „somnifer”, *soporativ*, *soporos*, *vaccină* „puroile cu care se altuesc copiii”;

e. proceduri și manipulări medicale – autopsie, *ablație* „rădicare, scoatere afară de puroi dintr-o bubă; (t. de medi.) timpul dintre perioadele frigurilor”, *abstersie* „curățirea, ștergerea unei bube”, *causteriu* „gaură în carne făcută cu un foc sau cu un caustic spre a pricinui aculea o puroiștie, o formație de puroi; ulceră, bubă arteficială”, *causterisație/causterisare* „fapta de a facce un causteriu, de a arde cărnurile netrebuincioase dela un corp viu”, *compresă*, *dissecare*, *dissecție/dissecțiune*, *ototomie* „disecția urechii”, *sinosteotomie* „dissecție de articulații de oase”, *vaccinare/vaccinație*;

f. instrumente medicale – alfonsin „instrument de hirurgie spre a scoate gloanțele”, *opticometru* „instrument spre a măsura gradurile vederii”, *scalpel*.

Din seria citată, mulți termeni circulă și astăzi cu forme identice: *abdomen*, *abdominal*, *ablație*, *anastaltic*, *anatomie*, *anatomist*, *anghină*, *anodinie*, *antemetic*, *antiapoplectic*, *antiastmatic*, *antidot*, *antiemetic*, *antiepileptic*, *antimefitic*, *antipestilențial*, *antiseptic*, *aortă*, *aperitiv*, *arteră*, *arterial*, *arteriologie*, *astenie*, *atrofie*, *autopsie*, *avortare*, *bilă*, *bilios*, *cartilagiu*, *cartilaginos*, *catalepsie*, *cataleptic*, *caustic*, *claviculă*, *compresă*, *constipație*, *contagios*, *convulsie*, *cură*, *dietă*, *dietetică*, *digestie*, (rar) *dormitiv*, *dorsal*, *emetic*, *epidemic*, *epidemie*, *etiologie*, *fibră*, *gambă*, *ganglion*, *igienă*, *intestin*, *letargie*, *limfă*, *limfatic*, *narcotic*, *nervos*, *nevralgie*, *nevrotic*, *occipital*, *occiput*, *oculist*, *odontalgie*, *odontologie*, *oftalmie*, *oftalmografie*, *oftalmologie*, *operator*, *ortopedie*, *osivor*, *osteogenie*, *osteograf*, *osteografie*, *osteologie*, *osteotomie*, *otalgic*, *otalgie*, *otic*, *otograf*, *otografie*, *otologie*, *ototomie*, *paliativ*, *palpitație*, *paralitic*, *patologie*, *peripneumonie*, *peristaltică*, *pilulă*, *pleură*, *sarcologie*, *scalpel*, *simptomatologie*, *sistolă*, *soporifer* (înregistrat în dicționarele actuale fie cu marca „învechit”, fie „livresc”), *spasm*, *spleen*, *splenalgie*, *ulcer*, *ulcerație*, *vaccinare/vaccinație*; alți termeni și-au modificat forma: *antifebric* (astăzi: *antifebril*), *antipirotic* (astăzi: *antipiretic*), *causterisație/causterisare* (astăzi: *cauterizare*), *causteriu* (astăzi: *cauter*, cu alt sens), *dietetist* (astăzi: *dietetician*), *dissecție/dissecțiune* (astăzi: *disecție*), *gangrenă* (astăzi: *cangrenă*), *ipnotic* (astăzi: *hipnotic*), *metastasă* (astăzi: *metastază*), *nervă* (astăzi: *nerv*), *nevrologie* (astăzi: *neurologie*), *odontecnie/odontehnie* (astăzi: *odontotehnie*), *opticometru* (astăzi: *optometru*), *ortopedist* (astăzi: *ortoped*), *osteogenesie* (astăzi: *osteogeneză*), *paralisa* (astăzi: *paraliza*), *paralisie* (astăzi: *paralizie*), *patogenesie* (astăzi: *patogenezie*), *pleuresie* (astăzi: *pleurezie*), *sanguin* (astăzi: *sangvin*), *scheletru* (astăzi: *schelet*), *secrețiune* (astăzi: *secreție*), *simptomă* (astăzi: *simptom*), *vaccină* (astăzi: *vaccin* „preparat medical” și *vaccină* „boală”).

Un șir de termeni înregistrați de autor au ieșit din uz: *abstersie*, *abstersiv*/*abstergativ*, *acinosă*, *alfonsin*, *anamnetic*, *antalgie*, *antebracial*, *anticiumal*, *antidinic*, *antidisenteric*, *antietic*, *antifarmac*, *antifroditic*, *antiftisic*, *antigalactic*, *antilaptic*, *antiodontalgic*, *apoticar*, *arterios*, *bastion* (acum e numai termen militar), *cistoflexie*, *cistofloție*, *curație*, *diasostică*, *nevretic*, *nevrograf*, *nevrografie*, *odontologist*, *oftalgie*, *osteogonie*, *sinosteografie*, *sinosteologie*, *sinosteotomie*, *soporativ*, *soporos*, *spasmologie*.

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

Sub aspect semantic, termenii sunt definiți în conformitate cu nivelul de dezvoltare a cunoașterii din epocă. Unele definiții sunt, în mare, corecte și astăzi: *anodinie* „nesimțire, lipsa simțirii de durere”, *antidot* „medicină care păzește, preservă de otravă, de ciumă, de venin”, *epidemie* „maladie (boală) în popor lipicioasă”, *nevralgie* „durere de nerve”, *oftalmografie* „tractat asupra ochilor, descripția lor”, *osteografie* „tractat asupra oaselor”, *ototomie* „disecția urechii”, *sarcologie* „tractat de părțile celle moi”.

Alte definiții sunt parțial corecte sau sunt formulate preponderent în limbaj popular, fenomen explicabil pentru epoca în care a fost redactat dicționarul: *ortopedie* „arta de a preveni sau de a corrige diformitățile corpului copiilor, strâmbăturele coloanei vertebrale” (astăzi: „ramură a chirurgiei care se ocupă cu studiul și tratamentul bolilor și deformațiilor congenitale sau dobândite ale sistemului osteoarticular”[3]; *anatomie* „arta de a tăia, de a disseca, de a împărți un corp de om, de animale, sau și de vegetale, și de a’i connoaște toate părțile și fineția fiecăria” (astăzi: „știință care studiază structura ființelor (oameni, animale, plante) și raporturile dintre diferitele organe care le constituie”[4]; *cartilagiu* „parte albă din corp, vârtoasă, nesimțibbilă, elastică, uniformă, nettedă, mai puțin compactă decât osul, și care se află la capătul lui (sgârciul)”; *fibră* „vine supțiri ca niște ațe prin carne”; *nervă* „un fel de coardă albuie de la estremitățile muschilor, și care le dă mișcarea. Se numește în vulg și cosiță”; *peristaltică* (adj.) „proprietate a intestinilor, ca a vermelui care se târăște”.

Există și definiții confuze sau care nu corespund adevărului științific: *nervos* „care are nerve bune; alle căruia nerve sunt attacate” (un om irascibil nu poate avea „nerve bune”); *nevretic/nevrotic* „remed, leac în contra maladiilor de nerve” (astăzi: „(persoană) care suferă de nevroză; care provoacă nevroză”); *otalgic* „(leac, medicament) în contra otalgiei” (astăzi: „referitor la otalgie”); *sanguin* „în care sângele domină, sângeros. ♦ De culoarea sângelui” sau definiții „pudice”: *constipație* „greutate de a eși…”; *constipare* „a se strânge pântecele și a împedica eșirea…”. Termenul *gambă* este definit eronat: „crac, piciorul de la șold până jos” (de fapt, „parte a piciorului de la genunchi până la labă”). În același articol, autorul precizează: „De aici s’a zis: *gaibe* (s’a dat cu gaibele în sus)”, însă *gambă* provine din lat. *gamba*, it. *gamba*, iar *gaibă* (sau *gaidă*) este un regionalism, pentru care se invocă bg. *gajda*.

O altă serie de termeni se referă la chimie (*himie*, în limbajul epocii): *acetic* „acid concentrat de oțet”, *acetit* „sare formată din unirea acidului acetos cu diferite base; sare de oțet; sare de fer; sare de mercur etc.”, *acid*, *acidifer*, *acidificabil*, *acidificant*, *acidificație*, *acidificare*, *acuila-alba* „sublimat alb, mercuriu sublimat alb (…)”, *alcali*, *alcalicitate*, *alcalisație*, *alcool*, *alliagiu*, *azot*, *absorbitiv*, *basă*/*bază*, *caloric* „foc; fluid, foarte supțire, foarte rar, foarte elastic, foarte simpatic, ce nu se poate cântări, respândit pretutindenea; princip al căldurei”, *carbon*, *carbonic*, *carbonisație/carbonisare*, *combustibil* (*adj.* și *s.*), *combustibilitate* „proprietatea ce au mai toate corpurile d’a se uni cu oxigenul, de a arde”, *desoxidare*, *desoxidație*, *desoxigenare*, *distilare* „a strecura”, *elambicație* „analis de ape minerale”, *eter*, *gaz*, *idrogen*, *mixtură/mistură*, *narcotină* „materie cristalină dobândită prin dissoluția alcoolică a oppiului”, *nitrat*, *nitru* „salpetru (…)”, *nitros*, *nitric*, *nitrogen*, *oxid*, *oxidabilitate*, *oxidabbil*, *oxidație/oxidare*, *oxidulat* „ușurel oxidat”, *oxigen*,

[3] DEX, 2009.
[4] MDA, 2010.

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

oxigenație/oxigenare, *sublimat*, *sulfat*, *sulfură*, *sulfuric*. Dintre termenii excerptați, majoritatea s-au impus, unii cu forme modificate (*acetat*, *acidifiant*, *alcaliu*, *alcalinitate*, *alcalizare*, *aliaj*, *carbonizare*, *dezoxidare*, *hidrogen*).

O serie extinsă de termeni ar putea fi încadrați în câmpul semantic al științelor naturale: *aerografie* „descripția, teoria aerului", *aerolit* „peatră căzută din aer", *aerologie* „tractat asupra aerului și asupra proprietăților lui", *aerosferă* „atmosfera planetelor", *agricultură*, *agronomie*, *amfibiu*, *antarctic* „t. de geogr. și de astr. – austral, meridional", *antropomorfi* „animale care seamănă cu oare-care părți alle omului", *anteră* „t. de bot. – semânța, sau galbenul din mijlocul rosei (…); capul staminelor, de la orice floare", *antesă* „t. de bot. – timpul când toate organele unei flori au ajuns la întreaga lor creștere", *antofag* „insectă care mănâncă florile", *antofil* „insectă care viețuiește pe flori", *antologie* „tractat de flori, sau collecție de poesii allese", *apteră* „insectă fără arripe", *apterodită* „passere cu arripele scurte și fără pene care se cufundă lesne în apă", *arahneide/arahnide*, *balenă* „cel mai mare dintre pești, chitul (…)", *botanică* „știință care tractează despre plante considerate ca ființe naturale și despre proprietățile lor", *botanisare* „a căuta plante; a le studia", *botanisator* „căutătorul de plante", *botanist* „care se occupă cu botanica", *botanografie* „descripția plantelor", *botanologie* „tractat rațional asupra botanicei", *botanofil* „acella căruia îi place mult botanica", *cadruman* „t. de istoria naturală – mamifer cu patru picioare, împlinind serviciul mâinelor; se zice despre maimuță", *cadruped* „animal cu patru picioare", *epizoare* „t. de isto. natur. – despărțire, secție de animale fără vertebre, fără greben", *epizootie*, *erupție* „vărsare mare, multă și repede a unui fluid; vărsarea unui fluid", *mellisograf* „care scrie asupra albinelor", *mellisografie* „tractat asupra mierii, asupra albinelor", *melliturgie* „preparația mierii; lucrarea albinelor", *meteor*, *meteoric*, *meteorografie*, *meteorologie*, *ornitograf* „naturalist care se occupă cu descripția passerilor", *ornitografie*, *ornitologie* „istorie naturală de passeri", *ornitologist*, *zoografie*, *zoologie*, *zoonomie*.

Dintre termenii citați, au ieșit din uz *aerosferă*, *antesă*, *apterodită*, *botanofil*, *mellisograf*, *mellisografie*, *melliturgie*, *ornitograf*, *ornitografie*; *cadruman* în prezent are forma *cvadruman*, iar *ornitologist* este înregistrat în dicționare cu marca „învechit" (astăzi: *ornitolog*). Din perspectivă semantică, remarcăm că sensul termenului *antologie* „tractat de flori" este astăzi aproape uitat[5]: „studiul sistematic al florilor", iar în dicționarele actuale de referință ale limbii române figurează doar sensul de „culegere, crestomație, florilegiu". Definiția lexemului *balenă* „cel mai mare dintre pești, chitul (…)" este tributară nivelului de cunoaștere al epocii (ulterior s-a constatat că balena este mamifer, nu pește). Și definiția pentru *epizoare* „despărțire, secție de animale fără vertebre, fără greben" este eronată: „nume generic dat animalelor care trăiesc, ca parazite, pe pielea altor animale"[6].

Un șir de termeni reprezintă denumiri de științe și specializări: *acustică* „teoria auzului, a sunetelor și a proprietăților lor", *aestetică/estetică* „teoria sensațiilor; teoria frumosului, întemeiată pe simtiment", *antropogenie* „cunoștința generației omului", *antropograf* „care scrie despre om", *antropografie* „descrierea omului", *antropometrie* „anatomie care se occupă cu proporțiile corpului omului", *antroposofie* „cunnoștința naturei omului", *astrologie* „arta himerică de a cunnoaște viitorul după stelle",

[5] Este înregistrat numai în DETS, 1987.
[6] MDA, 2010.

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

astronomie, *barometrografie* „arta de a observa atmosfera prin ajutorul barometrului; descripția barometrului”, *cosmografie* „descripția lumii întregi”, *cosmologie* „știința legilor lumii fisice”, *cristalologie*, *diplomatică* „tractat de dreptul gintelor (neamurilor)”, *diplomatist* „care studiează, care știe diplomatica, care scrie asupra ei”, *etică*, *geodesie*, *geogenie/geogonie*, *geognosie*, *geografie*, *geologie*, *geolog/geologist*, *geometrie*, *geometru*, *gnomonografie* „studiu, știință, tractat de sau asupra moralei”, *goniometrie*, *idraulică*, *idrogeologie*, *idrologie*, *idrometrie*, *idrostatică*, *metalografie*, *metalurgie*, *mimografie* „tractat asupra mimicei”, *mineralogie*, *nauscopie* „arta de a vedea nave pe marre, la o foarte mare distanță”, *orictognosie* „cunnoștință de fosile”, *orictograf*, *orictografie*, *orictologie*, *orictologist*, *orografie* „representația munților”, *orologie* „tractat, descripție de munți”, *paleograf* „care se occupă cu paleografia”, *paleografie* „știință de scripture antice”, *paleolog* „care vorbește după maniera antică”, *paleontologie* „descripția ființelor care au fost odată pe pământ, animale și vegetale fosile”, *siderotecnie*, *topografie*, *uranografie*, *uranologie*, *uranometrie*. Din această serie, au ieșit din uz *barometrografie*, *cristalologie*, *diplomatică* („diplomație”), *diplomatist*, *gnomonografie*, *nauscopie*, *orictognosie*, *orictologie*, *orictologist*, *orologie*, iar unii termeni și-au cristalizat forma: *antropozofie*, *geodezie*, *geognozie*, *hidraulică*, *hidrogeologie*, *hidrologie*, *hidrometrie*, *hidrostatică*, *siderurgie* (în loc de *siderotecnie*).

În sânul multor științe și „arte” au apărut termeni care denumesc diverse *instrumente și aparate: aerometru* „instrument spre a măsura desitatea (desimea) aerului”, *altimetru* „instrument cu care se măsoară înălțimile la orizont”, *antracometru* „instrument de măsurat acidul carbonic cuprins în aer”, *apomecometru* „instrument de măsurat distanța objetelor depărtate”, *astereometru* „instrument de calculat resăritul și appusul stellelor”, *astrolab* „instrument spre a măsura stellele, și a cunnoaște latituda unde cineva se află”, *automat* „mahină care are în sine principul mișcării și care imitează mișcarea corpurilor însufflețite”, *barometru*, *barometrograf* „instrument care arată suirile mercurului”, *batometru* „instrument spre a măsura adâncimile mărilor”, *ciacometru* „instrument spre a hotărî intensitatea coloarei albastre a cerului, și prin aceasta, înălțimea observatorului”, *colorigrad* „instrument care dă și întregește încât să nu se mai schimbe colorile corpurilor”, *cosmolab* „instrument de matematecă spre a măsura lumea; un fel de astrolab spre a măsura globul”, *cronometru*, *dinamometru* „mașină de măsurat puterea oamenilor și a vitelor de tras; de măsurat puterea mișcătorilor precum abburul”, *electrometru* „mașină de măsurat electricitatea”, *electroscop* „instrument spre a cunnoaște electricitatea aerului”, *galvanometru/galvanoscop* „instrument spre a cunnoaște puterea galvanismului”, *gazolitru* „instrument spre a cunnoaște cantitatea de gaz cuprinsă într-un corp”, *gazometru* „instrument spre a determina gazul întrebuințat într-o operație; appareil unde se elaborează gazul idrogen pentru luminare; reservoriul care îl ține”, *goniometru*, *idrometru*, *megametru* „instrument spre a măsura distanța dintre astre, spre a determina longitudinea pe marre”, *megascop* „instrument de optică care mărește objetele opace”, *meteorograf* „instrument pentru cunnoașterea schimbărilor atmosferei”, *meteoroscop* „instrument de astronomie pentru observarea astrelor (…)”, *microscop*, *nauscop* „instrument spre a vedea nave la o distanță mare”, *nocturlab* „instrument de astronomie, spre a măsura înălțimea unei stelle”, *odometru* „instrument spre a măsura drumul ce face cineva”, *pelagoscop* „instrument de optică spre a vedea în fundul apei”, *pentapast* „maxină cu cinci scrippețe de rădicat greutăți”, *pirometru* „instrument spre a măsura gradul ferbințelei focului și gradul dilatabilității

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

metalurilor espuse la căldură", *polemoscop* „lunetă, ochian cu vederea lungă, pentru guerră", *stilometru* „instrument spre a măsura stâlpi, coloane", *telescop*, *termometru*, *udometru*.

Firește, odată cu evoluția științei și tehnicii, unele dintre instrumentele și aparatele enumerate au căzut în desuetudine, împreună cu denumirile lor: *antracometru*, *apomecometru*, *astereometru*, *barometrograf*, *colorigrad*, *cosmolab*, *megascop*, *nauscop*[7], *nocturlab*, *pentapast*, *polemoscop*[8], *stilometru*, iar alți termeni și-au precizat forma: *ciacometru* (astăzi: *cianometru*), *idrometru* (astăzi: *hidrometru*).

Dicționarul cuprinde și alte miniserii terminologice: drept – *ablegare* „a descligonomi, a relega; a desface pe cineva", *ablegator* „acela care descligonomește, care își strică legatul", *ablegație* „fapta descligonomirii", *abstenție*, *amendă* „gloabă, straf", *amnistie*, *arbitragiu*, *citație*, *clausă*, *condamnație* „judecată care condamnă (osândește)", *condamnare* „a da o hotărâre juridică în contra cuiva, a osândi; a critica", *criminalist*, *criminație* „accusație", *judiciar*, *juridicție*, *jurisprudență/jurisprudință*, *legal*, *legalisare*, *legalisație*, *legalitate*, *legat*, *legislator*, *legislativ*, *legislație*, *legist*, *sentință*; economie, comerț: *acție* „faptă, operație. ♦ Sumă pusă într'o întreprindere, într'o operație commercială", *acționar* „acela ca[re] ia sau pune o acție într'o întreprindere commercială", *contribuabbil*, *contribuție* „impositie anuală", *debitor*, *deposit*, *depositar*, *esportator*, *esportație*, *esportare*, *factură*, *finanță* „sume în natură; tesaurul public (vistierie)", *importator*, *importație*, *ipotecă*, *licitație*, *perceptor*, *transacție*; educație: *didactic* „bun pentru învățătură", *didactică* „arta de a învăța", *discepol*, *disciplinabbil*, *disciplină* „instrucție; educație; instituție; regulament, ordin, lege; purtare; reggulă de vieață", *disciplinare*, *educare* „a crește, a învăța pe copii, a face creșterea lor", *educator* „care face educația copiilor", *educație* „grija de a învăța, de a forma corpul, spirritul, innima și obiceiurile", *facultate*, *institutor*, *instrucție*, *instruire*, *intern*, *internat*, *licență*, *licențiat*, *magistru* „professor de sat; pedant", *manual*, *monitor* „școlar care dirige pe ceilalți", *pedagogie*, *pedagogic*, *pedagog*, *politecnic* „scoală de mai multe arte; în Francia, scoală militară. Om erudit în toate artele și în toate științele", *preceptor* „încărcatul cu educația unui copil", *professor*, *scolastic* „de scoală"; gramatică, lingvistică: *ablativ* „al șeaselea cas în limba latină, română etc.", *accusativ* „al patrulea cas al declinațiilor", *conjunctiv* „care copleagă, conjură", *etimologie*, *etimologic*, *etimologist*, *genitiv*, *glosograf* „care scrie asupra limbelor", *glosografie* „descripția limbei; știință a limbelor", *infinitiv*, *lexicograf/lessicograf*, *lexicologie* „știință care îmbrățișează tot ce se attinge de limbe; știință de vorbe; tractat asupra vorbelor", *logotecnie/logotehnie* „știința vorbelor", *neograf* „care scrie și ortografiază într'un chip nuou", *neografie* „manieră nuoă de scris", *neografist*, *neolog* „care affectează neologismul; care se servește cu vorbe nuoe", *neologic*, *neologie* „invenție, usanță, întrebuințare de vorbe nuoe", *neologism* „căutare de espressii și de vorbe nuoe", *neologist* „care creează vorbe nuoe", *nominativ* „sujetul propositiei; primul caz al declinațiilor", *ortografie*, *ortografic*, *ortografist* „autor care tractează despre ortografie", *panlexic/panlesic* „dicționar cuprinzând toate vorbele și toate locuțiile consacrate într'o limbă spre a însemna toate ființele a esprima toate ideile și toate simtimentele", *pronume*, *punctuație*, *sinonimă*, *sinonimie*, *sintaxă/sintaxe*, *solecism* „greșală mare de sintaxă", *subjonctiv*, *substantiv*, *substantificare*, *superlativ*, *vocabular*, *vocală*; retorică: *allegorie*, *allusie*, *amfigură* „fras, discurs, poemă burlească, care

[7] Înregistrat în DAR 2002 cu marca „învechit".
[8] Înregistrat în DAR 2002 cu marca „învechit".

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

înfățișează idei fără ordin, și idei nedeterminate, întunecate", *amfimacru*, *antipoforă*, *antimeria*, *antimetabolă/antimetatesă/antimetalepsă*, *antiparastas*, *antistrofă*, *antonomasie*, *emfas/emfasă*, *epigramă*, *epizodă*, *epopee*, *glosă* „commentar literar; esplicație din vorbă în vorbă a unui text obscur, întunecat. ♦ Limbă necultă", *idil/idilă* „o poemă mică care ține de eglogă", *iperbolă*, *melodramă*, *metaforă*, *metafrasă* „traducție literală", *narare/narație*, *narator*, *paralipsă/paralipsu*, *prosopopee*, *retor*, *retorică*, *romanț* „narație, istorie închipuită, fictivă, în prosă, de întâmplări", *sofismă*.

Mulți termeni dintre cei menționați s-au impus; unii și-au cristalizat forma: *abstențiune*, *arbitraj*, *clauză*, *jurisdicție*, *jurisprudență*, *legalizare*; *acțiune*, *contribuabil*, *depozit*, *depozitar*, *exportator*, *exportare*, *tranzacție*; *discipol*, *disciplinabil*, *politehnic*, *profesor*; *acuzativ*, *lexicograf*, *sinonim*, *sintaxă*; *alegorie*, *aluzie*, *antiforă*, *antimetateză*, *antiparastază*, *emfază*, *episod*, *idilă*, *hiperbolă*, *metafrază*, *paralipsă*, *prozopopee*, *roman*, *sofism*, iar alții au ieșit din uz: *ablegator*, *condamnație*, *criminație*, *legalisație*; *exportație*, *importație*; *logotecnie/logotehnie*, *neograf*, *neografie*, *neografist*, *panlexic/panlesic*, *substantificare*[9]; *amfigură*, *antimeria*.

Sub aspect semantic, unele definiții au evoluat în timp sau au fost modificate: *ablega* este înregistrat cu sensul „a îndepărta"[10]; *ablegație* figurează cu semnificația „demnitatea, funcția de ablegat"[11]; *magistru* în prezent are semnificațiile „1. profesor (în raport cu elevii lui); dascăl; 2. maestru"; *politehnic* înseamnă astăzi numai „care cuprinde sau se referă la mai multe specialități tehnice"; *glosografie* are sensul „studiul gloselor"; *neolog* înseamnă în prezent „(rar) adept al introducerii și folosirii neologismelor în limba proprie"; semnificația actuală a termenului *neologism* este „cuvânt nou, împrumutat dintr-o limbă străină sau creat prin mijloace proprii în limba respectivă; (p. restr.) împrumut lexical recent. *accepție nouă a unui cuvânt"; *glosă* are mai multe semnificații: „1. Explicarea sensului unui pasaj sau al unui cuvânt dintr-o scriere; *spec.* comentariu sau notă explicativă făcută pe marginea unui text. ♦ (La pl.) Totalitatea cuvintelor care alcătuiesc un glosar. 2. Formă fixă de poezie în care fiecare strofă, începând de la cea de-a doua, comentează succesiv câte un vers din prima strofă, versul comentat repetându-se la sfârșitul strofei respective, iar ultima strofă reproducând în ordine inversă versurile primei strofe".

Din perspectivă etimologică, dicționarul oferă informații cercetătorilor din prezent cu privire la limbile-sursă din care provin termenii inventariați: latină, greacă, franceză, italiană, însă informațiile sunt implicite: autorul indică sporadic etimonul, fără a preciza limba de origine (de obicei, latina), de exemplu: *ablație*, *ablatio*; *acid*, *acidus*; *antidot*, *antidotus*. În unele cazuri, I. D. Negulici face apel la lexemul cu același sens din latină, dar cu altă formă: *botanist*, *herbarius*; *citație*, *prolatio*; *contribuție*, *collatio*.

Sintetizând, putem afirma că *Vocabularul român de toate vorbele străbune…* al lui I. D. Negulici conține nuclee de termeni din diverse domenii, care au fundamentat limbajele specializate constituite ulterior. Seria cea mai reprezentativă de termeni se referă la medicină și poate fi considerată chiar un minisistem terminologic.

[9] Înregistrat în DAR, 2002.
[10] MDN, 2000.
[11] DN, 1986.

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Ursu, Despina, *Glosare de neologisme din perioada 1830-1860,* în „*Limba română”*, Anul XIII, 1964, Nr. 3, p. 250-265.

Ursu, Despina, Ursu, N. A., *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860),* vol. I. *Studiu lingvistic şi de istorie culturală,* Iaşi, Editura Cronica, 2004, vol. II. *Repertoriu de cuvinte şi forme,* Iaşi, Editura Cronica, 2006.

Ursu, N. A., *Gramatica românească a lui Ioan Alboteanu,* în „*Limba română”*, Anul XIII, 1964, nr. 1, p.44-54.

Ursu, N. A., *Observaţii asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române, în jurul anului 1800,* în „*Limba română”*, Anul XIII, 1964, nr. 5, p. 413-422.

SIGLE

DAR = Gh. Bulgăr și Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, Editura Saeculum Vizual, 2002.

DETS = Nicolae Andrei, *Dicționar etimologic de termeni științifici*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

DEX = Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a II-a revăzută și adăugită), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.

DN = Florin Marcu și Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei Române, 1986.

MDA = Academia Română, *Micul dicționar academic*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 2010.

MDN = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum, 2000.

BDD-A28499 © 2018 Editura Sitech
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:27 UTC)